

ТЕНДЕНЦІЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

DECENTRALIZATION TRENDS OF PUBLIC AUTHORITIES IN UKRAINE

Лубенець С.А., викладач кафедри юридичних дисциплін
Сумська філія
Харківського національного університету внутрішніх справ

Троян О.А., провідний науковий співробітник
Науково-дослідний центр ракетних військ і артилерії

Стаття присвячена тенденціям децентралізації публічної влади в Україні. Зазначається, що з моменту незалежності й до сьогодні держава пройшла непрості випробування на шляху втілення принципів Європейської хартії місцевого самоврядування. Важливою умовою успішної реформи є усвідомлення державою та суспільством того факту, що для реального її втілення потрібна не лише політична воля, а й час. Потреба змін у системі державного управління назріла відразу після набуття Україною незалежності. Шлях формування вітчизняної нормативно-правової бази децентралізації влади в процесі імплементації європейських стандартів був непростим. Більшість концепцій, що запропоновані урядом і президентом, були декларативними. Вони не мали чіткого плану дій, не визначали розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій, у них переважали положення, спрямовані на ще більшу централізацію в системі державного управління. Ці обставини сприяли тому, що процес реформування системи державного управління, розпочавшись ще в 90-х роках минулого століття, не реалізований донині. Активна участь у процесах розроблення концепцій громадянськості свідчить, що потреба реформ у державі назріла давно. Кількість проектів, які розроблені та подані органам виконавчої влади, їх зміст свідчать про готовність громад до реформ і розуміння їх сутності. Лише у 2014 році стало реальним розпочати реформу децентралізації публічної влади. Сьогодні процеси децентралізації торкнулися фактично всіх аспектів державного управління. Отже, варто зазначити, що тенденцією децентралізації публічної влади в Україні є збереження й розвиток реформ децентралізації. Україна втратила багато часу з початку незалежності, що призвело до занедбання важливих напрямів розвитку держави та місцевого самоврядування. З активної фази впровадження реформ децентралізації (2015 рік) багато зроблено на законодавчому рівні й утілено на місцях.

Ключові слова: тенденції децентралізації публічної влади, децентралізація, органи місцевого самоврядування, реформи.

The article deals with the tendencies of decentralization of public power in Ukraine. It is noted that since independence the state has passed difficult tests on the way to implement the principles of the European Charter of Local Self-Government. An important condition for successful reform is the realization by the state and society of the fact that its actual implementation requires not only political will but also time. The need for changes in the public administration system emerged immediately after Ukraine gained independence. The way to form a national regulatory framework for decentralization of power in the process of implementation of European standards was not easy. Most of the concepts proposed by the government and the president were declarative. They did not have a clear plan of action, did not define the separation of powers of local governments and local state administrations, and prevailed provisions aimed at even greater centralization in the public administration system. These circumstances contributed to the fact that the process of reforming the public administration, which began in the 1990s, has not been implemented to this day. Active participation in the process of developing public concepts shows that the need for reform in the country is long overdue. The number of projects that have been developed and submitted to the executive authorities, their content testifies to the readiness of the communities for reforms and understanding of their essence. It was only in 2014 that it became real to begin the reform of decentralization of public power. Today, decentralization processes have touched on virtually all aspects of government. Thus, it should be noted that the tendency for decentralization of public power in Ukraine is to maintain and develop decentralization reforms. Ukraine has lost a considerable amount of time since the beginning of independence, which has led to the neglect of important directions of state development and local self-government. Since the active phase of decentralization reforms (2015), much has been done at the legislative level and implemented on the ground.

Key words: trends of decentralization of public power, decentralization, local self-government bodies, reforms.

За словами заступника міністра розвитку громад і територій України В. Негоди: «Нині ми реалізуємо стратегію муніципального розвитку, яка повинна докорінно змінити обличчя країни. В Україні є всі шанси стати країною без розбитих доріг, покинутих сіл і зруйнованих будинків. Для цього громади мають повірити в реформу, отримати повноваження, ресурси й долучитися до відповідального самоврядування» [1]. Це твердження свідчить про неабияку актуальність питання децентралізації публічної влади в Україні.

Проблематиці децентралізації публічної влади роботи присвятили вчені конституційного та адміністративного права: В. Авер'янов, Т. Астапова, О. Бабич, М. Баймуратов, О. Батанов, М. Будник, І. Гришак, С. Дембіцька, Т. Забейворота, А. Коваленко, В. Кравченко, Р. Колишко, В. Рильська та ін. Питанню тенденцій децентралізації публічної влади в працях висвітлювали В. Загурська-Антонюк «Сучасні тенденції децентралізації державної влади та їх реалізація в Україні» (2019), де автор розкриває загальні положення децентралізації, її поняття, співвідношення з деконцентрацією, акцентує увагу на зарубіжний досвід для України та необхідність регіонального розвитку [2]; К. Мануїлова «Тенденції розвитку публічної влади в світі» (2016), де наведено порівняльну характеристику особливостей розвитку децентралізації публічної влади в розвинених державах, у посткомуністичних країнах і країнах, що розви-

ваються [3]; Г. Коваленко, Д. Топольськова «Впровадження децентралізації публічної влади на основі досвіду європейських країн» (2017), автори розглядають різні підходи до реформування в європейських країнах і його результати, що зумовлено необхідністю впровадження децентралізації в Україні, визначено позитивні та негативні моменти процесу децентралізації влади [4], тощо.

Модернізація публічної влади в Україні – це усталений процес, що концептуально закріплений у доктрині конституційного та адміністративного права й законодавстві. Саме в ньому закладено подальший євроінтеграційний розвиток держави. Поступово сформульовано дві його провідні цілі: перехід до парламентсько-президентського типу республіканського устрою за європейськими стандартами та логічно пов'язана із цією реформою децентралізація влади як засіб створення сильного місцевого самоврядування європейського зразка [5, с. 1].

У рекомендаціях і резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи (Резолюція від 1999 року № 1179) та Конгресу місцевих та регіональних влад Європи (Рекомендація № 48 і Резолюція від 1998 року № 68) наголошується, що в Україні має бути ухвалено законодавство щодо місцевого самоврядування, яке б відповідало принципам Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року (далі – Хартія), вимагається чітке розмежування між органами місцевої влади й органами місцевого само-

врядування. Так, Рекомендацією № 48 Конгресу місцевих та регіональних влад Європи запропоновано владним структурам України таке: розробити й ухвалити як особливо термінове питання законодавство з місцевого та регіонального самоврядування, що відповідатиме принципам Хартії та Конституції України, кожна з яких гарантує самоврядування на муніципальному, районному й регіональному рівнях; включити в національне законодавство з питань місцевого самоврядування положення, які б гарантували регіональним, районним і муніципальним радам наявність у них власних і підзвітних їм виконавчих органів, а також включити положення, які надаватимуть право органам регіональної, районної та місцевої влади мати власний бюджет пропорційно їхнім обов'язкам з наданням їм можливості підвищувати на місцевому рівні отримуваний ними дохід [6, с. 6].

Готуючись до інтеграції в Європейській правовій простір, Україна бере на себе обов'язки поступово наближати національне законодавство до вимог ЄС. Ще в Плані дій «Україна-Європейський Союз. Європейська політика сусідства», підписаному 21 лютого 2005 року і схваленому КМУ 12 лютого 2005 року [7], передбачалося виконання певних заходів. Україна, зокрема, зобов'язалася продовжити адміністративну реформу й посилювати місцеве самоврядування шляхом запровадження відповідного законодавства згідно зі стандартами, що містяться в Хартії [8, с. 94].

Україна ратифікувала Хартію 15 липня 1997 року, чим породила обов'язок держави нормативно відобразити у вітчизняному законодавстві та реалізувати на практиці принципи, закладені в її тексті. Хоча Хартія передбачає застереження з боку держав, які її ратифікують, проте Україна такими не скористалася. Отже, її статті є обов'язковими для нашої держави без будь-яких винятків.

З імплементацією положень Хартії в Україні є певні проблеми. Зокрема, наголошується на трьох основних: неповне відтворення принципів Хартії в Конституції України та Законі України «Про органи місцевого самоврядування»; недоліки офіційного перекладу Хартії українською мовою породили неоднозначне тлумачення окремих її положень у процесі законотворення та наукових досліджень, що сприяє появі різних концептуальних установок розуміння й організації муніципальної влади; наявність суттєвих перешкод на шляху практичної реалізації принципів Хартії в практиці державотворення [9, с. 158].

З метою зменшення ризиків і помилок у проведенні реформ важливою умовою децентралізаційного процесу є вивчення та запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн, зокрема європейських. Важливою умовою успішної реформи є усвідомлення державою та суспільством того факту, що для реального її втілення потрібна не лише політична воля, а й час. Наприклад, у Данії пошук оптимального рівня децентралізації розпочався в 1958 році й продовжувався до 2007 року, коли набрав чинності новий розподіл повноважень у новій структурі й були визначені напрями подальшого вдосконалення децентралізованого управління поряд зі стимулюванням інтеграційних процесів щодо укрупнення муніципалітетів. Латвія розпочала цей процес у 1990-ті роки й завершила у 2009 році, Франція має 25-річний досвід реалізації децентралізації, Італія активно запроваджує заходи з децентралізації влади в країні з 2000 року [10, с. 137]. Це свідчить, що країна повинна бути готова до поетапного ведення реформ, що ці реформи не відразу дадуть позитивний результат, що зміниться не одна політична еліта й кожен наступники повинні продовжувати розпочате попередниками. Наскільки наша держава готова до цього, ми уже зрозуміли у 2019 році з обранням нового Президента та зі зміною курсу його команди. Зокрема, негативними тенденціями можна назвати перерозподіл бюджетних коштів, які були виділені на розвиток регіонів. Отже, частково актуальним і сьогодні є твердження, що модель децентралізації та деконцентрації публічної влади, яка

пропонується сьогодні, характеризується фактичною імплементацією місцевого самоврядування до матерії державного управління; місцеве самоврядування за такого варіанта політико-правового оформлення допускає можливість не лише юридичного, а й адміністративного втручання у свою діяльність [11, с. 4].

На думку М. Лахижи, перспектива вступу до ЄС примушує країну кандидата працювати на майбутнє («модернізація на випередження»), ураховувати вимоги, що висувуються до більш розвинених держав і модерних форм управління. Це яскраво проявляється в посткомуністичних державах, особливо на етапі підготовки їх вступу до ЄС. Такий висновок є характерним і для України [12, с. 12].

Засада демократичної децентралізації влади є домінуючою в європейському правовому просторі. Основу системи державного управління європейських держав становить зміщення владних повноважень від центру до нижчого рівня (місцевої громади та її представницьких органів). Така модель організації публічної влади має на меті наблизити владу до населення, активізувати його участь в управлінні справами місцевого значення.

Україна, ураховуючи власну історію державотворення, орієнтується саме на таку модель державного управління. Із цієї позиції є цікавим процес формування вітчизняної нормативно-правової бази децентралізації влади в процесі імплементації європейських стандартів.

Варто зазначити, що децентралізація задекларована ще в 1996 році в ст. 132 Конституції України [13]. Проте симбіоз централізації та децентралізації в положенні вказаної статті не сприяв демократичним процесам у державі.

Відсутність однозначної позиції в Основному Законі зумовила посилення централізаційних процесів, що в подальшому призвело до невдоволення регіонів і стало причиною політичного, соціального конфлікту.

Разом із тим це дало змогу переосмислити підходи до управління державою, переорієнтуватися на євроінтеграцію та визначити шляхи впровадження децентралізації влади.

Цьому передували такі процеси в законотворенні:

– у 1998 році Указом Президента України схвалено Концепцію адміністративної реформи в Україні. Передумовою її прийняття стало розуміння необхідності проведення реформ щодо місцевих органів державної виконавчої влади. Ідея реформування, закріплена Концепцією, полягала в потребі підвищити продуктивність діяльності уряду на місцях шляхом розширення видів якісних управлінських послуг тощо. Я. Гончар та Н. Гнидюк указують на суттєвий недолік цієї Концепції, який полягав у її «централістичному відхиленні». Як результат цього Концепція не змогла охопити всі необхідні елементи, щоб призвести до структурних змін у системі управління [14, с. 41]. Отже, Концепція не була реалізована в реальному реформуванні органів влади. Проте досягненням Концепції можна вважати прийняття в 1999 році Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [15], де сформулювало основні засади діяльності державних адміністрацій: законність, верховенство права, поєднання державних і місцевих інтересів тощо. До процесу реформування була залучена й громадськість. Так, Спільною лідерів регіональних та місцевих влад в Україні запропонований власний проект концепції. У її основі закладено ослаблення вертикалі виконавчої влади, натомість посилення представницької. В основу автори поклали французьку модель децентралізації влади (як найбільш прийнятної для України). Пропонувалося створити інститут префектів на зміну головам місцевих державних адміністрацій, надання їм контролюючих функцій [16]. Однак положення цього проекту не відображено в подальшій діяльності Президента України з питань реформування виконавчої влади;

– у 2001 році прийнята Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від

25 травня 2001 року № 341/2001. У Концепції зазначалося, що внаслідок дії різноманітних факторів, а також неоднакових темпів проведення реформ, змін у системі господарювання та структурі власності в регіонах України значно збільшилася територіальна диференціація рівня економічного розвитку й можливостей соціального забезпечення громадян, що призводить до суттєвих негативних наслідків [17]. Положення концепції обумовлювали поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізацію загальнодержавних, регіональних ф місцевих інтересів; посилення ролі місцевих державних адміністрацій та ОМС, що неповною мірою відповідає демократичній моделі децентралізації європейських країн;

– наступним кроком став Законопроект «Про внесення змін до Конституції України» від 1 липня 2003 року (щодо встановлення парламентсько-президентської республіки), він, будучи визнаним Конституційним Судом України таким, що відповідає положенням ст. ст. 157–158 Конституції України [18], у силу низки причин так і не був прийнятим;

– 8 грудня 2004 року в результаті досягнення компромісу прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV. Згідно з ним, формою державного правління в Україні стає парламентсько-президентська республіка. Доля цього Закону виявилася непростюю: його було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 30.09.2010 № 20-рп/2010 [19], у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття; 22 лютого 2014 року Положення Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, зі змінами й доповненнями, унесені законами України від 08.12.2004 № 2222-IV, від 01.02.2011 № 2952-VI, від 19.09.2013 № 586-VII, визнано такими, що є чинними на території України, Постановою Верховної Ради України від 22.02.2014 [20] № 750-VII. Крім того, водночас 8 грудня 2004 року Верховна Рада України в першому читанні схвалює Законопроект (№ 2222-IV), яким пропонується внести зміни до Конституції України в частині вдосконалення системи місцевого самоврядування. Законопроект так і не прийнято, проте спричинив гострі дискусії в суспільстві (неоднозначно сприймалися положення про кардинальну зміну адміністративно-територіального устрою та повноваження місцевих державних адміністрацій). У цей час проводиться всебічне обговорення питань децентралізації публічної влади, зокрема 12 жовтня 2005 р. проведено Парламентські слухання «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування». Їх наслідком стала Постанова Верховної Ради України від 15 грудня 2005 року, у якій розкривалася сутність децентралізації державного управління й закріплювалися відповідні пропозиції. Своє бачення реформи запропоновано Асоціацією міст України та громад (2005 рік). У проекті Концепції децентралізації державного управління та розвитку місцевого самоврядування закріплювалося таке: залишення місцевих державних адміністрацій на рівні області з контрольно-наглядовими повноваженнями, повноваження останніх виконавчим комітетам обласних рад за принципом субсидіарності, заборона делегування місцевим адміністраціям повноважень органів місцевого самоврядування тощо [21];

– два наступні акти також не змогли розпочати реформу децентралізації, позаяк скасовані КМУ 15 серпня 2012 року. Цими актами є Концепція реформи місцевого самоврядування, схвалена Розпорядженням КМУ від 29 липня 2009 року, і План заходів щодо реалізації Концепції реформи місцевого самоврядування. Ними визначалися умови підготовки й перелік нормативних актів, затверджений Розпорядженням КМУ від 2 грудня 2009 року № 1456-р. Цими підзаконними актами вперше давалося

визначення публічної влади, закладалася основа конституційної реформи місцевого самоврядування з наступним розробленням законопроектів, які стосувалися сутності реформи децентралізації: «Про органи місцевого самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації» тощо. Над концепцією реформування влади в цей період активно працюють Міністерство регіонального розвитку і будівництва та Міністерство економіки (2008 рік). Вони підготували чотири проекти концепцій реформування органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та адміністративного устрою. Ці проекти передбачали концепцію системних змін у державних органах виконавчої влади: пропонувалося зберегти місцеві державні адміністрації на обласному й районному рівнях, установлюючись принципи субсидіарності під час передачі повноважень органів місцевого самоврядування, визначався порядок передачі [22];

– за підтримки Ради Європи в рамках програм «Посилення місцевої демократії та підтримка реформ місцевого самоврядування в Україні» на 2010–2013 роки та «Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування в Україні» на 2011–2014 роки з 2012 року почалася підготовка до Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка була подана на розгляд європейським експертам і в кінцевому результаті схвалена ними. Документ мистив принципові положення місцевого самоврядування, закріплені в Європейській хартії місцевого самоврядування. У цей час приймається Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року, де засади внутрішньої політики визначаються через децентралізацію місцевого самоврядування. Криза, яка сталася в Україні у 2013 році, знову відклала старт реформам;

– результативно виявилася лише Концепція, вона позиціонувалася як консенсусне рішення, попередньо погоджене з усіма обласними та міськими радами, асоціаціями органів місцевого самоврядування, іноземними й українськими експертами та схвалене Радою Європи як перший крок на шляху проведення реформи місцевого самоврядування в Україні [5, с. 4]. Децентралізація та реформа управління публічної адміністрації стали частиною Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» 2014 року;

– у 2014–2015 роках для розвитку Концепції прийнято низку законів, спрямованих на проведення децентралізаційної реформи: «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VII, «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII; унесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України. Схвалено Указом Президента України «Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 року, де децентралізація розглядається як відхід від централізованої моделі управління в державі; забезпечення спроможності місцевого самоврядування; реалізація положень Хартії; втілення в Україні принципів субсидіарності, повсюдності й фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Для роботи над змінами до Конституції створено Конституційну Комісію (спеціальний допоміжний орган при Президенті України) Указом Президента України «Про Конституційну Комісію» від 3 березня 2015 року № 119.

Особливу увагу хочеться приділити змінам до Конституції України. Усі визнають, що саме зміни до Конституції України забезпечать сталість і динаміку реформи децентралізації публічної влади. Поки ця реформа не закріплена в Основному Законі, доти ми завжди будемо озиратися назад, боячись призупинення реформи в будь-який момент. К. Мануїлова зазначає, що економічні, соціальні й політичні кризи, воєнні конфлікти, стихійні лиха сприяють процесам рецентралізації повноважень і зменшенню прав і свобод органів регіональної й місцевої влади [3, с. 182].

Що ж відбувається сьогодні з конституційними змінами? Проекти змін до Конституції України подані Президентом України П. Порошенком (01.07.2015 № 2217а) та В. Зеленським (21.12.2019 № 2598 і 27.12.2019 (доопрацьований Проект № 2598)). Проект поданий В. Зеленським став предметом активних дискусій і здебільшого критичних зауважень і відкликаний. Натепер проводяться активні консультації по регіонах з метою напрацювання оптимального варіанта змін щодо децентралізації публічної влади. Основними засадами конституційних змін є зміна адміністративно-територіального устрою (область, район, громада), передача повноважень місцевих державних адміністрацій виконавчим органам місцевих рад, забезпеченість фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування для здійснення ними повноважень, якими їх наділяють, запровадження принципу субсидіарності.

Отже, потреба змін у системі державного управління назріла відразу після набуття Україною незалежності. Шлях формування вітчизняної нормативно-правової бази децентралізації влади в процесі імплементації європейських стандартів був непростим. Перешкоджали цьому політична воля управлінської еліти, її небажання ділитися владою, успадкування командно-бюрократичної системи управління, відсутність належної нормативної бази. Більшість концепцій, що запропоновані урядом і президентом, були декларативними. Вони не мали чіткого плану дій, не визначали розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних

адміністрацій, переважали положення, спрямовані на ще більшу централізацію в системі державного управління.

Ці обставини сприяли тому, що процес реформування системи державного управління, розпочавшись ще в 90-х роках минулого століття, не реалізований донині. Активна участь у процесах розроблення концепцій громадськості свідчить, що потреба реформ у державі назріла давно. Кількість проектів, які розроблені та подані органам виконавчої влади, їх зміст свідчать про готовність громад до реформ і розуміння їх сутності. Лише у 2014 році стало реальним розпочати реформу децентралізації публічної влади. Сьогодні децентралізаційні процеси торкнулися фактично всіх аспектів державного управління.

Отже, варто зазначити, що тенденцією децентралізації публічної влади в Україні є збереження та розвиток реформ децентралізації. Україна втратила досить багато часу з початку незалежності, що призвело до занедбання важливих напрямків розвитку держави й місцевого самоврядування. Починаючи з активної фази впровадження реформ децентралізації (2015 рік), багато зроблено на законодавчому рівні й утілено на місцях. Прикладом дієвості та успішності можна навести Тростянецьку ОТГ Сумської області, де громада опікується медициною й готова протистояти епідемії [23]. Разом із тим негативними тенденціями є невнесення змін до Конституції України, нечіткість державної політики, відсутність чіткого розподілення повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Негода В. З Конституцією чи без, критично важливо завершити децентралізацію до місцевих виборів. UPR: <https://decentralization.gov.ua/news/12271>.
2. Загурська-Антонюк В.Ф. Сучасні тенденції децентралізації державної влади та їх реалізація в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/26.pdf.
3. Мануїлова К.В. Тенденції розвитку децентралізації публічної влади в світі. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2016. № 1 (53). С. 179–182.
4. Коваленко Г.В., Топольськова Д.Ю. Впровадження децентралізації публічної влади на основі досвіду європейських країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»* / голов. ред. М.М. Палінчак. Ужгород : Гельветика, 2017. Вип. 13. Ч. 1. С. 120–123.
5. Забейворота Т.В. Удосконалення нормативно-правових засад децентралізації влади в Україні в контексті євроінтеграції. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 3 (54). С. 1–7.
6. Астапова Т.О. Адаптація зарубіжного досвіду реформування діяльності органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.04. / НАДУ при Президентіві України, ХРІДУ. Харків, 2010. 20 с.
7. План дій «Україна – Європейський Союз» : Міжнародний документ від 12.02.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693.
8. Забейворота Т.В. Модернізація системи державного управління в умовах децентралізації влади : дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01 / Нац. акад. держ. управління при Президентіві України, Харківський регіональний ін-т держ. управління. Харків, 2017. 276 с.
9. Панасюк С. Європейська хартія місцевого самоврядування: питання національної імплементації в Україні. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 3. С. 157–164.
10. Хандій О.О. Сучасний стан та особливості децентралізації влади в Україні. *Економіка та право. Серія «Економіка»*. 2016. № 2. С. 137–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/espres_2016_2_23.
11. Баймуратов М., Батанов О., Приходько Х. Муніципальна реформа в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму: у пошуках доктринального оптимуму. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 3–8.
12. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. Полтава : PBB ПУСКУ, 2009. 289 с.
13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-В. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
14. Гонцяж Я., Гнидюк Н. Адміністративна реформа: нездійснені мрії та втрачені можливості. Як знайти конструктивний шлях для реалізації основних компонентів адміністративної реформи? : монографія. Київ : Міденіум, 2002. 136 с.
15. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
16. Концепція державної регіональної політики України (проект), затверджена ІІ Всеукраїнським з'їздом Спілки лідерів місц. та регіон. влад. України 9 верес. 2000 р. *Голос України*. 2000. 4 листопада.
17. Концепція державної регіональної політики : Указ Президента України № 341/2001, станом на 25.05.2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 22.
18. Висновок Конституційного Суду України у справі про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України», направленою Головою Верховної Ради України, вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 29, 59, 78 та інших Конституції України) від 30 жовтня 2003 року № 1-40/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-03>.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v020p710-10>.
20. Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 № 750-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18>.
21. Проект Концепції децентралізації державного управління та розвитку місцевого самоврядування. URL: www.municipal.gov.ua/data/loads/konzep_dezentraliz_2005.doc.
22. Проект концепції місцевого самоврядування. URL: <http://www.minregionbud.gov.ua/>
23. Якби громада не інвестувала у медицину, ми б не могли зараз протистояти епідемії. Інтерв'ю голови Тростянецької громади Юрія Бови. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12301>.